

Staar Gyula

Mindhalálíg sugározta tudását

Emlékképek Simonyi Károlyról

A legendás műegyetemi tanár 2001 októberében hunyt el. Emlékét ma már számos intézmény őrzi. Szobra áll a róla elnevezett pécsi szakközépiskolában, valamint szülőhelyén, Egyházashalomban, az általános iskola kertjében. Az MTA Központi Fizikai Kutatóintézetében domborműves emléktábla hirdeti ottani munkálkodását, a Nyugat-magyarországi Egyetem Fizikai Intézetében pedig annak emlékére állítottak márványtáblát, hogy Simonyi Károly 1951-ben, kutatócsoportjával itt végzett Magyarországon első ízben mesterségesen kiváltott atommag-reakciót. A gyorsítóberendezést eredeti alkatrészeiből a kilencvenes években tanítványai újjáépítették, ma az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának folyosóelőterében láthatják nap mint nap az egyetemi hallgatók. Simonyi Károly nevét hazánkban több diákoverseny is felvette.

Vérbeli tanáregyenység volt, könyvein generációk nőttek fel, váltak szakemberré. A fizika kultúrtörténete című könyve új mérföldkövet jelentett a tudománytörténeti munkák sorában. Ebben megmutatta, miként alkothat szerves egységet a két kultúra. Négy magyar és két német nyelvű megjelenése után most készül angol fordítása, ezzel e monumentális munka a világ minden részében hozzáférhetővé válik.

Közeledve Simonyi Károly halálának tizedik évfordulójához, volt tanítványa, Erdősi Gyula egy kötetben igyekszik összegyűjteni a professzorhoz közelálló munkatársak, barátok emlékezéseit. Így készült el az alábbi írás. Mivel a Forrás folyóiratban jelent meg 1987-ben az első hosszabb, vele készített életút-interjúm, úgy éreztem, ezt az emlékezést is, elsőként a korábbi bátorítómnak, Füzi Lászlónak kell elküldenem.

Egy képet örökre megőrzök róla emlékeimben. A Karvály utcai ház bejáratánál áll, a lépcsőfeljárón, az esővédő tető alatt. Késő ősz van, mögötte a ház falát behálózó vadszőlő már lehullatta színes leveleit. Rombuszmintás pulóvere lazán megkötött nyakkendőt takar, vállán puha anyagú lemerdzsek. Kezét összefogva a kertajtó felé néz, várja, hogy tőle távozóban odaérjek. Tekintete szomorú. (Vagy talán csak kissé fáradt?) Nyitom az ajtót, megfordulok, búcsút intünk egymásnak. Sokszor megismétlődő kép, de ezt, mely az utolsók egyike lehetett, nem tudom, és nem is akarom kitörölni emlékezetemből.

Többször elmondtam már, életem különös adományának tartom, hogy Simonyi Károlyt megismerhettem. A két kultúrát ötvöző nagyszerű könyve, *A fizika kultúrtörténete* kötött minket össze, mely nemcsak engem hozott lázba. „Ez a könyv valódi emberek egymást követő nemzedékeinek gyönyörű és gyönyörködtető szellemi kalandjaként mutatja be a fizika fejlődését” – írta róla Vekerdi László.

A fizika kultúrtörténete megszületésének körülményeiről készítettem vele az első hosszabb beszélgetést, *Ezernyi évet fölvarázsló tudás* címmel 1979-ben jelent meg a *Természet Világa* tudományos ismeretterjesztő folyóiratban.

Közös ismerősünk, a neves fizikatanár, Kunfalvi Rezső bácsi kísért el hozzám a Pentelei Molnár utcába, ahol a Simonyi család korábban lakott, s bemutatott neki. Úgy tűnik, a lelkes beszélgetőtárs és a végeredmény, az elé tárt kézirat elnyerhette a tetszését, mert évekkel később, amikor Füzi László, a *Forrás* főszerkesztője egy életút-interjú készítésére kért, Simonyi Károly már szeretettel, jó ismerőseként fogadott.

A nyári vakáció idején csendes volt a Műgyetem. Az St. épület 216-os szobájában csak kettesben voltunk, peregték az emlékezés órái. Érdeklődő és megértő társa lehettem, mert akkor már úgy mondta el nekem a buktatóktól sem mentes életútját, mintha legközelebbi bizalmasa lennék. Hetenként mentem hozzá, hónom alatt a magnóval. Tizenhat órányi beszélgetést rögzítettem szalagra. Kiváltságos, szerencsés embernek éreztem magam, egyszemélyes hallgatóságként részesülhettem továbbképzésben: szakmából, történelem-szemléletről, emberségből. S közben, jelentkezés nélkül, közbekérdezhettem, kíváncsian kinyithattam olyan ajtókat is, amelyekhez mások nemigen juthattak el.

Az elhangzottakat később az utolsó szöveg leírtam, miközben újra átéltem beszélgetésünket. Több spirálfüzetem telt meg így, majd nekifoghattam az interjú megírásának. Nem siettem vele, kedvemre való munka volt. Egy évig tartott, amíg az értékes anyagból kifaragtam mindazt, amit rá leginkább jellemzőnek tartottam. A címválasztás nagyon fontos mozzanata az írásnak. Szerencsémre, már a beszélgetésünk első újrhallgatása után tudtam, mi lesz az. Egy elejtett félmondatának összegző jelképe: *Iszonyú rendet vágtam. A Forrás 1987. évi 10. száma vezető írásaként közölte a beszélgetést.*

Amikor az interjú végére kitettem a pontot, a megoldott feladat öröme mellett nagy szomorúságot is éreztem. Befejeződött, véget ért, pedig mennyi szép órát adott nekem. Nem lett vége! Simonyi Károly jó barátként bizalmába fogadott. Sokszor találkoztunk, sokat beszélgettünk a következő két évtizedben. A „találkoztunk” kifejezés kissé pongyola megfogalmazás. Igazság szerint legtöbbször Ő telefonált, hívásai mögött mindig konkrét, segítő szándékok rejtettek. Már jó ideje visszavonultan élt, magányát saját építész falakkal védte. Tiszteletben tartottam elhatározását, de boldogan mentem, ha szólt, hogy szeretné velem megosztani gondolatait, elképzeléseit. Sikerült rábeszelnem arra, hogy több hosszabb beszélgetésünket folyóiratokban is közreadhassam. Így jelentek meg sorra a vele készített interjúim: *Az életet nem lehet túlélni, az életet élni kell! Simonyi Károly keresztye* (Természet Világa, 1993. 10. sz.), *De mi az igazság... Egy természettudós paradigmái* (Kortárs, 1994. 2. sz.), *Az ember és a könyve. Simonyi Károly és A fizika kultúrtörténete* (Magyar Tudomány, 1996. 11. sz.), *Unom Dantét!* (Forrás, 1996. 11. sz.). A beszélgetések kötetbe formálva *De mi az igazság... Beszélgetések Simonyi Károllyal* címmel jelentek meg, 1996 őszén, nyolcvanadik születésnapját köszöntve, a Közlöny- és Lapkiadó gondozásában.

Szerette tudományos ismeretterjesztő folyóiratunkat, a *Természet Világát*. Ezért fogadta el 1999-ben, már visszavonultan, betegem is felkérésünket: legyen szerkesztőbizottságunk tagja. Állíthatom, örök nyomot hagyva segítette, gazdagította munkánkat.

Simonyi Károly legendásan jó előadó volt, óráin nem volt szüksége arra, hogy katalógust tartson. (Néha azonban, az egyetemi szabályzat szerint, neki is számba kellett vennie hallgatóit. Egyik tanítványa egy ilyen ritka esetre emlékezett. Az előadótermet zsúfolásig megtöltötték, az ablakbeugróban is ültek a hallgatói. Kis hatásszünet után így szólt hozzájuk: „Kedves Kollégák! A következő hét valamelyik keddjén katalógus lesz.” A hatás nem maradt el, felszabadult derűltég fogadta a finom humorral szótt pontos utalást.) Hiányozhatott számára ez a közeg, hiszen a tudás átadásának öröme éltette. 1995-ben a családtól kapott magnóra mondott négy előadást, egy izgalmas korszak történéseiről. Őt idézem: *A 17. századot a tudománytörténészek a zsenik századának szokták nevezni. Nevüket iskoláskönyveink is őrzik: Kopernikusz, Kepler, Galilei, Bacon, Descartes, Pascal, Fermat, Huygens, Newton. Az ő hősi erőfeszítéseikről, sikereikről és kudarcaikról szól az a négy előadás, melyeket az*

elkövetkező hónapokban a *Természet Világa* is közread... Kérdezte, mit gondolok, a Magyar Rádióban kit érdekelnének a hangfelvételek. A Gordiusz ismeretterjesztő műhelyét javasoltam, akkor Gózon Akos volt a vezetője. Akos boldogan fogadta az előadásokat, melyek azután elhangoztak a Magyar Rádióban. (Szomorú tény, hogy néhány éve a Magyar Rádió vezetése a Petőfi adót – MR2! – zenecsatornává változtatta, s megszüntette az addig ott működő, fontos missziót teljesítő tudományos ismeretterjesztő műhelyt, a Gordiuszt.)

A *Természet Világában* ma is olvashatók ezek az előadások, kiegészítve a 18. századdal, a „Fény századával”: *Ti jobban féltek. A kopernikuszi fordulat* (1995. 10. sz.), ...én mégis egy könyvet írtam: *Galilei, Kepler* (1995. 11. sz.), *Az én módszerem jobb, mint a szokásos: Descartes, Pascal* (1995. 12. sz.), ...az egek és tengerek minden jelensége: *Huygens, Newton* (1996. 1. sz.), *Láttam egy üstökösöt visszatérni... A kopernikuszi fordulat a filozófiában* (1996. 3. sz.), *Merj tudni! A Nagy Francia Enciklopédia* (1996. 4. sz.).

Simonyi Károly cikksorozatát 1996-ban a szakmai zsűri a *Természet Világa* nívódíjában részesítette. Ugyanebben az évben a Tudományos Újságírók Kamarája neki szavazta meg elsőként „Az év ismeretterjesztő tudósa” díját.

Folyóiratunk szerkesztősége 1991-ben alapította a Szily Kálmán-emlékérmet. Szily Kálmán az 1869 óta megjelenő *Természet Világa* (*Természettudományi Közöny*) elindítója volt. Alapító okiratunk szerint: „Ez a díj főhajtás szeretne lenni az értelem és a hűség előtt, tiszteletünk és szeretetünk jelképe. Olyan szerzőink kapják, akik legalább 50 éve dolgoznak folyóiratunknak, segítik misszióinkat, a tudomány közkinccsé tételét.” Simonyi Károly 1997-ben (Marx György társaságában) érdemelte ki e díjat. Folyóiratunknak 1947-ben írt első alkalommal, cikkének címe: *Az emberi szem mint mérőműszer*.

Simonyi Károly könyvein mérnök- és fizikusgenerációk nőttek fel. Mindegyik több kiadást is megért, s ő minden megjelenéskor tovább építette munkáit. Erről így beszélt:

A szépirodalmi mű esetében, ha a könyvet megírták, kiadták, akkor az lényegében az írójától függetlenül él tovább. A tudományos könyv sorsa szorosan összefügg a szerzőjével. Az írónak együtt kell fejlődnie a tudománnyal, a könyvnek az íróval. Az Elméleti villamosságtan könyvem újabb kiadásaihoz nekem úgy kellett gondoskodnom róla, mint egy gyermekről. Most már gimnazista, más ruha kell neki. Egyetemista lett, tehát már kissé jobban szabadjára engedhetem. Annyiszor átdolgoztam ezt a könyvet, hogy a legújabb változatban szinte egyetlen mondat sem található az 1952-es kiadásból. A tudományos és a szépirodalmi könyv sorskülönbségét a mi folytonos gondoskodásunk szerünk teremti meg.

A *fizika kultúrtörténetének* kiadásait is így gondozta, bővítette. A német nyelven megjelenő változat újabb kiadásának befejező részét a részecskefizikában azóta történetekkel egészítette ki. Ezt a *Természet Világa* 1995. évi szeptemberi számának pótfüzeteként magyar nyelven is megjelentettük, *A fizikai alap kutatások frontvonala a harmadik évezred küszöbén* címmel. A füzet az alapkönyv tipográfiáját követte, színes szövegkiemelésekkel, oldalt futó széles margóval. Az akkor még magyar kézben levő Dunaújvárosi Finompapírgyár ajándékpapírján készült, megjelenését a Természet-Tudomány Alapítvány támogatta.

Telefonhívásait mindig így kezdte: „Nem zavarlak, nem tartasz éppen szerkesztőségi értekezletet?” A válasz is rendre ugyanúgy hangzott: „Dehogyan zavarasz, Professzor Úr, örülök, hogy beszélhetünk.” S ha éppen mégis egy megbeszélés kellős közepén voltunk, kollégáim, tudva, hogy Ő keres, mosolyogva felálltak, magamra hagytak. Mert Simonyi Károlyt ebben a kis közösségben is tisztelet és szeretet övezte. Mondta egyszer, abból az apró jeltől is látja, milyen szellemi légkör uralkodik nálunk, hogy telefonhívásaikor, mielőtt engem kapcsolnának, mindenki kedvesen bemutatkozik neki, szeretettel köszönti. Így gyorsan megismerte maroknyi szerkesztőségünk minden tagját.

Beszélgetéseink során szó esett a családi archívumában őrzött keskenyfilmekről, amelyeket ő maga készített egykoron a családjáról, gyermekeiről. Filmfelvételt készített

a Központi Fizikai Kutató Intézetben dolgozó fiatal kollégáiról is, amint azok egy közös sítúrán nagyokat bukfaceznek a friss hóban, törik a síléceiket, de voltak felvételei az 1956-os I. Genfi Atomenergia Konferencia idejéből is. – Egyszer majd megmutatom neked – mondta. Erre 1995 tavaszán került sor. A ház pinceszintjének raktárában előkészítve várt az öreg Siemens kisfilmes vetítőgépe. Amíg a dokumentumértékű filmkockák peregték, egyre azon törtem a fejem, miként lehetne mások számára is megismerhetővé tenni az érdekes felvételeket. – Kari bácsi, készíthetnék rólad egy portréfilmet, annak részei lehetnének az itt látottak – lelkesedtem. Azonnal tiltakozott: „Nem, nem szeretném magamat előtérbe állítani. Maradjunk ennyiben!” – zárta le álmodozásaimat. Engem azonban nem hagyott nyugodni a gondolat. Összefogtam a filmszakmában jártas, vegyész alapképzettségű Kabdebó Györggyel, a Fővárosi Oktatástechnológiai Központ igazgatójával. Örömmel vállalta a portréfilm elkészítését, rendezését. Operatőrnek a fizikus szakon végzett Rák Józsefet ajánlotta, aki a Duna Televíziónál dolgozott. A forgatókönyvírást és a riporteri szerepet, annyi meghitt, hosszú beszélgetésünkkel a hátam mögött, már nyugodtan magamra vállalhattam. Csaknem egy évig tartott, míg sikerült meggyőzni Kari bácsit arról, hogy a portréfilm sokak számára maradandó élményt jelentene.

– Eljövünk, és itt a szobádban vesszük föl a beszélgetést – kérleltem. Alig leszünk néhányan. S akkor felvillant az első reménysugár. – Hányan jönnének veled? – kérdezte. – A rendező, az operatőr és egy technikus. – Hadd gondolkodjam ezen még – mondta, de akkor már éreztem, megszűn a film.

A portréfilm a Magyar Mozgóképek Közalapítvány Népszerű Tudományos-ismertetős Szakkollégiumának hathatós támogatásával (elnökük Bencze Gyula fizikus volt) 1996-ban elkészült. A Duna Televízió még az év végén két részben sugározta a beszélgetést, benne a korabeli dokumentumokkal.

2000-ben Lévai Péter és Hegyi Sándor segítségével a részecskefizikai kutatások frontonalaikat áttekintő különszámot készítettünk. Szerzői, harmincan voltak, a világ legkülönbözőbb kutatóintézeteiben dolgozó magyar részecskefizikusok közül kerültek ki. Közmegegyezésre az előszó megírására Simonyi Károlyt kértük meg. Őt, aki Sopronban, a Műegyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara Fizikai Tanszékének laboratóriumában csoportjával először hozott létre atommag-reakciót, mesterségesen gyorsított részecskéket, 1951-ben.

Örömmel vállalta, s így kezdte bevezetőjét:

Köszöntöm a Természet Világa különszámának szerzőit, és köszönöm nekik azt a csodálatos panorámát, amit elénk tárnak. A magam részéről még külön köszönettel is tartozom, mert ez a szám segíti mindennapi munkámat, bár nem művelője, hanem krónikása vagyok az itt leírtaknak.

A kép nem megnyugtató tájat vetít elénk – sima víztükröt békés dombokkal körülölvé –, hanem inkább veszélyeket is magába rejtő, fortyogó lávatenger asszociációját kelti. Ezt, mint csábító kihívást, kell elfogadnunk, tudomásul vennünk, amikor elindulunk a jövő felé.

Én azonban a múlt felé indulok, hogy megtaláljuk a logikai kapcsolatot, és bármilyen csodálatos, még a személyi kapcsolatokat is a múlt és a jelen témakörei között.

A soproni egyetemen márványtáblát állítottak Simonyi Károly nevezetes kísérletének emlékére. 2001. június 20-án, a kísérlet 50. évfordulója tiszteletére ott megemlékezést is tartottak. Az egyetem Fizikai Intézetének igazgatója, Papp György meghívta erre Simonyi professzort. A kedves válaszlevél:

Tisztelt Kollega Úr, kedves Barátom!

Leveled meghatott, de kissé zavarba is ejtett, bár az emlékezés és az emlékeztetés jólesik, különösen, ha munkatársainkat is megidézhetjük.

Staar Gyulával, a Természet Világa folyóirat főszerkesztőjével, akit is megkértem, hogy a szervezési munkákban, nevében Veletek tartsa a kapcsolatot, és mindenben legyen segítségetekre – megbeszélve a részvételi és hozzájárulási lehetőségeinket, az alábbi javaslatot teszem.

Engem fiatalabbik fiam, Simonyi Tamás képviselne, már csak azért is, mert ő Sopronban született, 1951-ben, tehát szintén jubilál.

Én magam videó formájában tudnék jelen lenni. A televízió által évekkal ezelőtt sugárzott, közel kétórás életrajzi film jól definiálható része foglalkozik az én soproni szereplésemmel. Jóllehet a film portréfilm, de azért jut idő a soproni pályatársak (Verő, Vendel, Tárczy-Hornoch, Mika József) hangsúlyos megemlézésére.

A Természet Világa szerkesztőségével együttműködve összeállítunk egy négyoldalas levelezőlap nagyságú szórólap félét (100–200 példányban). Ebben szerepelnek a csoport tagjai, a készülék fényképe, a létrejött magreakció előállítás, valamint a készülék további sorsa, nagyban-egészben a Természet Világa 2000. III. különszáma alapján.

A videoszalagot Stear Gyula juttatná el, és állítaná be a megfelelő kezdő- és végpontokat. Az időtartam 10–12 perc. Csak egy jó videolejátszóra van szükségünk.

Tisztelettel és szeretettel üdvözlöm az Egyetem minden tagját, Neked külön is megköszönöm az ügyben tett fáradozásaidat.

Budapest, 2001. április 5.

Simonyi Károly

A levélben említett szórólapot Kari bácsi tervei szerint szépen elkészítettük, minden résztvevőnek jutott belőle. Nem hallgathatom el, hogy ebben főként munkatársait népszerűsítette. Benne volt a soproni márványtábla képe, aláírásaként pedig az általa fontosnak tartott közölnivaló:

Ezt a márványtáblát tudtomon kívül állította az Eötvös Loránd Fizikai Társulat. Természetesen jólesett a fizikustársadalom elismerése, de túlzásnak tartottam és tartom ma is. Cockroft és Walton 1932-ben (tehát húsz évvel azelőtt) hozta létre az első magreakciót gyorsítóberendezés segítségével, amiért 1951-ben kapták meg a Nobel-díjat. Egyébként nem van de Graaff, hanem kaskádgenerátort használtak. Szolgáljon ez a márványtábla most ürügyül arra, hogy a „csoport” tagjaival megismerkedhessünk, íme: Erő János aspiráns, Schmidt György aspiráns, Karlowits József tanársegéd, Lux András tanársegéd, Karlowitsné Linka Erzsébet laboráns, Széchenyi Beáta laboráns és a mindentudó Horváth Pista bácsi, műszerész, lakatos, bádogos stb. Egyébként Erzsébet tudta legjobban szabályozni a szalag futását, a lelkes Bea pedig, aki a káderlapomon mint deklasszált elem szerepelt kék ceruzával aláhúzva, évtizedek múlva díszvendégként tűnt fel különböző hazai intézmények felavatásán. A csoport adminisztratív és gazdasági ügyeinek intézésében feleségem, Simonyiné Somossy Zsuzsa volt nélkülözhetetlen munkatársam.

Ez a visszafogott szerénység jellemezte Simonyi Károlyt egy évvel korábban is, amikor Akadémiánk elnökétől megtudta, hogy 2000-ben Ő kapja az Akadémiai Aranyérmet.

Neki volt mire szerénynek lennie!

Íme a levélváltás:

Tisztelt Professzor Úr!

Örömmel értesítem, hogy kimagasló tudományos tevékenysége elismeréseként a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége az Akadémia legmagasabb kitüntetését, az Akadémiai Aranyérmet ebben az évben Önnek adományozza.

Az Aranyérem átadására 2000. május 8-án (hétfőn), 10 órakor az Akadémia ünnepi közgyűlésén kerül sor (Budapest V., Roosevelt tér 9. I. em.).

Kérem, hogy 2000. május 8-án 9.50-kor, az MTA Székház Elnöki szobájában megjelenni szíveskedjék.

Kitüntetéséhez őszinte szívvel gratulálok.

Budapest, 2000. április 5.

Üdvözlettel:
Glatz Ferenc

Tisztelt Elnök Úr!

Levelét, melyben az Akadémiai Aranyérem odaítéléséről értesít, mély hálával, nagy örömmel, ugyanakkor a szorongásba hajló szomorúsággal olvastam. A hálát és az örömet nem kell megindokolni, de a szorongás ebben az összefüggésben érthetetlennek, sőt abszurdnak tűnhet. Szeretném ezt megmagyarázni.

Nem vagyok sem álszerény, sem szerény. Mindig kritikusan szemléltem a világot, benne az embereket, de önmagamat is. A kritika nálam nem az elítélést jelenti, hanem a helykijelölést. Másokét és a magamét. Tehát az értékelést. Nem akarom saját érdemeimet kicsinyíteni, de ezekért mindig megkaptam a megfelelő elismerést. Azon a területen, amelyen elért eredményekért az Aranyérmet adják, én semmi érdemlegeset nem alkottam. Nem hiszem, hogy a történelem igazolni fogja ezt a döntést.

A szorongásom másik oka, amiről Elnök Úr minden bizonnyal már értesült, az, hogy nem tudok jelen lenni a díj átadásánál. Ennek testi és lelki okai vannak, amelyeket egy nyolcvannégy éves embernél, azt hiszem, nem szükséges részletesen indokolni.

Megoldásként azt javasoltam, és most tisztelettel kérem az Elnök Úr hozzájárulását, hogy helyettem fiam, Charles Simonyi, a Microsoft műszaki vezetője vehesse át a kitüntetést.

Kérem továbbá hozzájárulását, hogy a díj átadása után „élőszóval” köszönhessem meg a magyar tudós társadalomnak a kitüntetést. Ennek realizálására Staar Gyula, a Természet Világa főszerkesztője kazettára vette 4 perc, 25 másodpercig tartó beszédemet, amelyet a közeljövőben személyesen visz el az Elnöki Titkárságra, hogy ott a lebonyolítást megbeszélje.

Mindezekhez kérem az Elnök Úr szíves megértését.

További eredményes munkájához jó egészséget kívánok tisztelettel

Simonyi Károly

Herczeg János barátomtól kölcsönkértem rádiós magnóját, hogy a felvétel a lehető legjobb legyen. Ültünk egymással szemben, tartottam a mikrofont, Kari bácsi pedig elmondta az akadémiai közgyűlés résztvevőikhez szóló köszönő szavait. Láthatta rajtam, egyre megrendültebben hallgatom. Mint ahogyan az Akadémia zsúfolásig megtelt dísztermében is egyre súlyosabbá vált a csend, amikor a magnószalagról megszólalt kissé fáradt hangja:

Elnök Úr, tisztelt Akadémia, Hölgyeim és Uraim!

Testi romlásom nem teszi lehetővé, hogy személyesen köszönjem meg ezt a magas kitüntetést, szellemi beszűkülésem pedig abban akadályoz meg, hogy hálámat az Akadémiához méltó színvonalon fejezhessem ki. Mindezekért elnézésüket kérem. Az ilyenkor szinte kötelező álszerénységet szeretném elkerülni, ezért a magam megnyugtatóására keresem, és meg is szeretném találni a díj odaítélésének indokait. Konkret tudományos eredményeimmel erre biztosan nem szolgáltam rá, mert ilyen fajsúlyú eredményeim nincsenek. Én ugyanis elsősorban pedagógus vagyok. De még a több mint fél évszázadig űzött pedagógiám helyességére vonatkozóan is állandóan kétségek gyötörnek: vajon az átadott ismeretek kiválasztásánál nem helyeztem-e túl nagy hangsúlyt az áttekinthetőségre, a logikai szépségre, háttérbe szorítva az alkalmazási lehetőségeket? Ért-e így valamit az ismeret, amit tőlem kaptak?

Németh László nyugtat meg: „Mert hisz nem az ismeret, még csak nem is a tanított tárgy mások elé helyezése a jó tanár nyoma, hanem a felébresztett képesség, vagy ha az nincs – az ébresztés nem sikerül –, ami a tanárban is honvágyként él: a szép óra emléke, az ismeretszerzés öröme, az az érzés, hogy tanulni jó, s a szellem kaptatói nagy önértetadó s épp ezért visszasóvárgott rálátásokhoz vezetnek.”

Ha számadást akarnék készíteni arról, hogy kik és milyen körülmények szoltak bele életem alakulásába, kiknek tartozom hálával, túl hosszúra nyúlna a felsorolás, és biztosan akkor sem lenne teljes. Így csak a gyökereimet tápláló nyugat-dunántúli szülőfalumat köszöntöm, és családomat: feleségemet, két fiamat és két unokámat szerető gondoskodásukért.

Befejezésül engedjek meg, hogy a saját könyvemből idézzek: Az 1920-as évek végén vagyunk, egy fizikus kongresszuson vagy húsz Nobel-díjas, Nobel-díj-várományos fizikus társaságában. Közöttük a huszonévesek, izmosak, öntudatosak, tehetségesek, rámenősek: Heisenberg, Pauli, Dirac és a többiek. Még az ereje teljében lévő Einsteint is lehurrogiák. A fényképen egymás mellett ül három megfáradt, egyéni tragédiáiktól is elgyötört öregember, Madame Curie, Planck és Lorentz. Az induló XX. század három nagy géniuszának a képét nézve nem szellemiük fölénk tornyosuló nagyságának nyomását érezzük, hanem látva esendő emberi voltukat, csodálatunk mellé szeretetünk is társul.

De mit kezdjünk egy esendő, hétköznapi öregemberrel, aki legfeljebb egy kissé lelkesebb és munkabíróbb, mint az átlag? Akinek szelleme így nem is tornyosulhat nyomasztóan fölénk, tehát nem is csodálhatjuk. De szeretetünket kiérdemelheti. Ezt éreztem a díj odaítélésénél, és ezért a szeretetért mondom most köszönetet. Köszönöm, hogy meghallgattak.

A csöndet megtörte a felzúgó, hosszan tartó taps, miközben fia, Charles Simonyi szólásra emelkedett:

Édesapám a szeretetről beszélt. Így talán nem tartják disszonánsnak, ha én az emberi szolidaritásra hivatkozva itt jelentem be, hogy édesapámmal egyetértésben úgy döntöttem, 25 millió forinttal hozzájárulok az árvízkarok felszámolásához, további 25 millió forinttal pedig a tudományos kutatást kívánom támogatni. Köszönöm!

Rövid, lényegre törő fogalmazás, minden felhajtást nélkülöző támogatása a rászorulóknak. Charles Simonyi ösztöndíjait mai napig kiadják Akadémiánkon.

Mostanában elmerengek, mi is hozhatott minket össze annyira, miként juthattam el odáig, hogy atyai jó barátomként tisztelhettem Simonyi Károlyt. Igaz, kezdetől érezhette önzetlen vonzódásomat személye és munkái iránt. Bennem érdeklődő, Őt megértő hallgatóra talált, akivel bátran megoszthatta gondolatait. Ami talán a legfontosabb, hogy a magam szerény eszközeivel hídszerpet tölthettem be közte és hallgatósága, olvasói között. Mert Simonyi Károly a teljes visszavonultságában is ízig-vérig professzor, tanárember maradt, aki tudását mindhalálig igyekezett sugározni. Ez volt az életeleme. A magára vállalt misszió, melyet nálánál jobban, virtuózzabban nehezen lehetett teljesíteni. Tudásának továbbadásában segíthettem közvetítőként, teljes odaadással, s ez volt az, amit ő jó szívvel értékelni is tudott.

2000 júniusában arra kért, menjek el hozzá, szeretne valamit megbeszélni velem. Mivel nem árult el konkrétumot, megérezttem, számára fontos kérdésről lehet szó. Másnap már nála voltam. Messziről indított: „Gyula, látom, sok szép különszámot adtok ki, mennyibe kerül egy ilyen kötet megjelentetése?” Vajon miért kérdezheti, törtem a fejem, miközben igyekeztem a kérdésére válaszolni: az a példányszámtól, a papírmínőségtől, a szerzői és az előkészítői díjaktól és még sok minden egyébtől is függ. – Jó, ne részletezd! – szakított félbe. Szerzői díjat nem kell fizetnetek, mert ezt a különszámot én írnám. Azonkívül anyagilag hozzájárulok a nyomdaköltséghez, és ahhoz is, hogy ezt a kiadványt sok tanárnak és iskolának ajándékpéldányként odaadhassátok. S amíg ezen ámuldoztam, elmondta, hogy megírta a magyarországi fizika kultúrtörténetének a XIX. századi fejezetét, s ezt *A fizika kultúrtörténetének* tördelési szerkezetéhez hasonló formában szeretné megjelen-

tetni, a *Természet Világa* különszámaként. – Itt van – mondta, és kezembe adta a kéziratot. Megilletődve olvastam előszavának első mondatait:

Régi nagy adósságom kis részlettörlesztését, háborgó lelkiismeretem enyhe csillapítását veszi most kézbe az olvasó. Kötelességemnek érzem ugyanis, és éreztem kezdettől fogva, hogy a magyarországi fizika kultúrtörténetét is megírjam, kijelölve a magyar fizikusoknak, természettudósoknak a méltó, az őket megillető helyet – nem a világ tudóstársadalmában, hanem a mi érzelmi világunkban, értékítéletünkben, kissé patetikusabban: a szívünkben.

Továbblapoztam.

A XIX. század első fejezete, a *Nyelvújítás. Hídépítés*, mely igazsághoz vezető, szemléletesen szép képpel kezdődött:

A televízió képernyőjén egy fiatal lány arca látható. Megilletődötten hallgatja a Himnuszt, amely most az ő tiszteletére – az új bajnok tiszteletére – csendül fel egy olimpiai stadionban, távol hazájától. Szájmozgásából látszik, hogy dúdolja a Himnuszt szavait, miközben szeme könnybe lábad: „Isten áldd meg a magyart”. Ezeket a szavakat Kölcsey Ferenc vetette papírra 1823-ban, de ugyanekkor, tehát 1823-ban írta le Bolyai János levelében atyjának: „a semmiből egy ujj más világot teremtettem”, és ez idő tájt jelentette ki Széchenyi István: „Magyarország nem volt, hanem lesz”. Patetikus szavak ezek, ahogyan a jelenet is, de az olvasó talán megbocsátja a krónikásnak a pátoszt, amikor ennyire hűsbavágóan érezhető, hogy a múlt nem csak áttételesen, tanulságain keresztül szól bele életünkbe, mert úgy tűnik, hogy ez a korszak, a reformkor kezdete, a XIX. század első évtizedei nem a múlthoz, nem a történelemhez, hanem jelenünkhöz tartoznak. Mindennapi életünkben is találkozunk a Himnuszt hangjaival, a tudósok ma is keresik „a tér igaz tudományát”, és életünket a jövőbe vetett hittel tervezzük.

– Nagyon tetszik – néztem fel az olvasásból.

– Érzékeltetni akartam, hogy az 1823-as év történései milyen élesen beleszólnak mai életünkbe. Megmutatni, hogy a csaknem kétszáz év nincs is olyan távol – válaszolta. Vidd el a kéziratot, olvassátok át gondosan, és szólj, ha javítanivalót találtok benne.

Szerkesztőségünkben mindenki átérezte, különleges adományt kaptunk, melyet nagyon meg kell becsülnünk. A kézirat számítógépbe írói, az ábrák rajzolója, a szerkesztők, a tervezőszerkesztő..., mindannyian nekiláttunk, hogy a nem mindennapi feladatot méltó módon oldjuk meg. Szakmai lektoroknak Vekerdi Lászlót, Radnai Gyulát és Weszely Tibort kértem fel. Örömmel vállalták, megtiszteltetésnek vették, hogy ők lehetnek a kézirat első olvasói. Egyedül Laci bácsi morgolódott: „Nincs erre szükség, Simonyi Károlyt nem kell lektorálni. Neki még a tévedéseit is tiszteletben illik tartanunk, mert azok is zseniálisak!”

Kari bácsi azonban arra buzdított, keressünk kéziratában javítanivalót. Amikor egy-egy új írásáról a véleményemet kérte, mindig azzal háritotta el a kezdeti lelkendezésem, hogy: „Gyula, ne arról beszélj, ami tetszik, azt mondd, mit javítanál!” S amikor azután, a kérése szerint előadtam jobbító szándékainkat, rendszerint még ott helyben rámutatott arra, hogy azok 90 százaléka miért nem elfogadható. Annak a 10 százaléknak azonban, ahol javítania kellett, nagyon tudott örülni. Ebben az időben Fülöp Lajos volt a tervezőszerkesztőnk, szakmájának régi mestere, aki nemcsak tördelte, hanem értőn olvasta is a kéziratokat. A formában így jelenhetett meg kifejező módon a tartalom. Ő még nem számítógéppel tördelt. Látni kellett volna azokat a nagy műgonddal, precízen megrajzolt esztétikus forgatókönyvoldalakat, melyeket így, megrajzolva készített, logarléccel számolva a sorokat. Amikor elkészült *A magyarországi fizika kultúrtörténetének* tördelésével, eljött velem, hogy bemutassuk Kari bácsinak. A műegyetemi professzor azonnal felismerte, ez is tanári munka. A két, csaknem azonos korú ember a mérnöki szépséggel kivitelezett munka fölé hajolt, s együtt kezdtek tanakodni, mit lehetne még ezen is javítani.

A Lajosmizsei Nyomda munkatársaira is átszállt lelkesedésünk. Folyamatosan egyeztünk a technikai paraméterekről, a papír minőségéről, amelyen jól megjeleníthető a kétszínnyomás, jobban kijönnek a korabeli képek. Az utolsó korrektúrát is megnéztük, túl voltunk az imprimatúrán, eljött a nyomás ideje. A tavasz kapujában álltunk, 2001 márciusának lelegején, úgy éreztem, látnom kell, amikor Simonyi Károly művét, *A magyarországi fizika kultúrtörténetét* sokszorozni kezdik a nyomdagépek. A színes borítóoldalal nyomásával kezdték. A címlap terve is Kari bácsitól származott. Nem véletlenül választotta a XIX. századi magyarországi fizika kultúrtörténetét bemutató munkája bevezető idézetének Eötvös József gondolatát:

...én mindenkézt, bármennyire tisztellem a magasabb tudományokat, bármennyire meg legyek győződve arról, hogy magasabb népművelődés lehetetlen oly országban, hol tudomány nem létezik, most is azt mondom, fő és első teendő a népnevelés; mert teljes meggyőződésemmel, hogy a magasabb tudomány kifejlődése csak ott lehetséges, hol ezen magasabb tudomány egy művelt népnek egészséges talaján nyugszik.

Ennek képi megjelenítése a címlap, melyen a magyarországi fizika jelképe, az Eötvös-inga látható, mögötte mintegy háttérként felsejlik Magyarország közép- és főiskoláinak térképe, 1846-ból.

Hajnalban már a nyomdában voltam. Az éjszakai műszak megvárta a különszám nyomásával. Még valamit igazítani, javítani szerettek volna, s ezt meg akarták beszélni velem. Rövid diskurzusunk után a két technikus derékig bújta a nyomdagépbe, igazgattak rajta, majd megindult a próbanyomás. Felejthetetlen pillanat volt látnom, amint a *Természet Világa* Simonyi-küloonszámát, a magyar művelődéstörténetbe ágyazott fizika kultúrtörténetét ontani kezdte a nyomdagép. A nyomdászok is a jól végzett munka elégedettségével figyelték a gép zakatolását. Hirtelen jött ötlettől vezérelve hozzájuk léptem, és a gépet túlkiabálva kérdeztem: „Tudják, milyen munka megszűlésében segídeknek most?” Rosszallóan néztek rám: „Igen, tudjuk, ki az a Simonyi Károly!”

A még nyomdaszagú, frissen készült példányokkal először hozzá siettem. Kézbe vette, elégedetten lapozgatta, én meg boldogan szemlélttem visszafogott örömét. Még meg sem száradt a folyóiraton a nyomdafesték, ő már a bővítésen, továbbírásán gondolkodott. Az üres helyekre folyamatosan új szövegrészek kerültek, kiegészítésekkel bővült a terjedelem. Rövidesen már a második, bővített kiadásról beszélgettünk. Ma is őrzöm *A magyarországi fizika kultúrtörténete* első kiadásának egy példányát, melybe az adott helyekre beragasztgatta a szövegkiegészítéseket, s egy „kutyanyelvet”, melyen kézírással megadta ezek pontos listáját. A szerkesztői munkák haladását elégedetten felügyelte, és finom célzást tett arra, hogy igyekeznünk kellene, mert szeretné még látni az újabb kiadást is. A második kiadás 2002 márciusának közepén jelent meg. Iparkodtunk vele, mégsem tudtunk már együtt örülni megjelenésének. Igazzá váltak előszavának feleségéhez írt szép köszönő sorai, melyben utolsó munkájának nevezte *A magyarországi fizika kultúrtörténetét*.

Végül köszönöm feleségemnek, hogy eme utolsó könyvecském születésénél éppen olyan odaadó segítőkészséggel állt mellettem, mint pontosan fél évszázaddal ezelőtt első könyvem létrejötténél.

Simonyi Károly szerette a fiatalságot, a friss szellemű, értelmes és szorgalmas diákokat. A *Természet Világa* középiskolás diákok számára kiírt cikkpályázatán különdíjat alapított *A kultúra egysége* címmel. Nem véletlenül választott ilyen díjat, hiszen őt idézve: „Németh Lászlóval együtt hiszek abban, hogy nincs kétféle műveltség...”

Minden év végén gondosan borítékba tette a diákok díjaira, útiköltségeire szánt száz-ezer forintot és a kezembe nyomta. Hiába tiltakoztam, hogy ráér még, ragaszkodott ehhez. „Fogadd el — mondta —, ki tudja, meddig adhatom!” 2001. október 9-ére virradó reggel

halt meg. Könyvespolcán egy nekem címzett borítékot találtak, benne a diákoknak szánt pénzzel. Természetesen a mai napig éltejük az általa alapított *A kultúra egysége* díjat. Fizikus szerzőink sora mond le rendszeresen cikkeinek honoráriumáról, ráírva honoráriumlapjára: „Simonyi professzor úr diákjainak szánjuk”.

Nem akartam észrevenni, de ma már tudom, Ő már jó ideje tudatosan készült a halálra. Újraolvasva beszélgetéseinket, megdöbbenek, hogy már az első, az 1979-es is így fejeződik be:

Lassan-lassan én már búcsúzom a gyerekektől. Évről-évre egy-egy évfolyamtól, de egy picit úgy egészében is... Úgy érzem, könyvem egy nekik szóló koncert utáni ráadás. Nekik, akikkel sok-sok évet örömteli munkában együtt tölthettem, és akik nélkül ez a könyvem sohasem született volna meg.

A portréfilmben pedig az utolsó kérdésemre, „Mit vársz a jövőtől?”, szívszorító választ adott: „Három kívánságom van, mindhárom ugyanaz. Éspedig az, hogy a halál tartsa be a sorrendet! Szeretteim közül senkit se kelljen eltemetnem. Vegye tudomásul a Halál, hogy én vagyok soron! Én ülök Kháron ladikján most” – mondta, kissé megemelve a hangját. Csend ült a szobára, elnémultunk. Tovább kérdezni nem volt erőm. Az operatőr leállította a kamerát.

Utolsó nagyobb beszélgetésünk, az *Unom Dantét!* is a végső kérdések, a halál körül forgott. Megjelent interjúink közül talán ezért szerettem ezt a legkevésbé. Ugyanakkor az ebben megfogalmazott csodálatos gondolatai közül többet ma is szívesen idézek:

A mi halálunk és az emberiség halála is beilleszkedik a kozmikus történésekbe. Napunk egykor majd utolsót lobban, s akkor Voltaire, Newton, Jézus Krisztus, gótikus templomok, a görbült világról való tudatunk, mind-mind nem lesz többé...

Leginkább azonban az életigenlő szép sorait szeretem felolvasni a fiataloknak:

Az élet minden gyötrelmével istenien csodálatos dolog. Nagy élmény, mely szép, széppé tehető. A bennem lévő erkölcsi törvény pedig irányíthat az utamon. Nem a tudomány a segítőtársam és nem a hit. Vannak, akiknek a messzi cél irányát a távoli templomtorony jelöli ki. Nekem erőt ad, hogy ezt a bizonytalan vágyból születő hipotézist mellőzni tudom.

Mai, értékeit vesztő, hamis hangoktól zajos világunkban ritka a Simonyi Károllyal összemérhető igazi szakmai és emberi példakép. Vannak, akik a korukban nagyoknak látszanak, emléküket mégis elsöpri az idő, munkáik a feledés homályába vesznek.

Simonyi Károly szelleme azonban az idő múlásával egyre erősebben világít.

(2010 augusztusában)